

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

ИБРОҲИМБЕК ҚЎРБОШИНING ЖАСОРАТИ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.28.55.001>

Ражабов Кахрамон Кенжаевич,

Ўзбекистон ФА Тарих институти етакчи илмий ходими, тарих фанлари доктори, профессор

Аннотация: Мақолада Бухоро Халқ Совет Республикаси ва кейинчалик Тожикистон АССР ҳудудида қизил армияга қарши курашган машҳур Иброҳимбек қўрбоши ва сафдошларининг жасорати тасвирланган. У ҳозиргача эълон қилинмаган Ўзбекистон ва Россия Федерациясидаги кўплаб архив ҳужжатлари ва бошқа тарихий манбалар асосида ёзилган. Мақолада 1931-1932 йилларда Тошкентда ОГПУ томонидан сўроқ қилинган Иброҳимбекнинг мутлақо махфий тергов материалларидан фойдаланилган.

Калит сўзлар: Иброҳимбек, Шарқий Бухоро, Амир Саид Олимхон, қизил аскарлар, совет режими, большевиклар, истиқдолчилик ҳаракати, ўзбек лақайлари, қўрбошилар, лашкарбоши, муҳожирлар, кураш стратегия ва тактикаси.

ХРАБРОСТЬ ИБРОХИМБЕКА КУРБАШИ

Раджабов Кахрамон Кенжаевич

Ведущий научный сотрудник института истории академии наук Узбекистана, доктор исторических наук, профессор

Аннотация: В статье рассказывается о мужестве знаменитого Ибрагимбека Корбоши и его товарищей, сражавшихся против Красной Армии в Бухарской Народной Советской Республике, а затем на территории Таджикской АССР. Он основан на многих неопубликованных архивных документах и других исторических источниках в Узбекистане и Российской Федерации. В статье использованы материалы сверхсекретного расследования Ибрагимбека, которые были допрошены ОГПУ в Ташкенте в 1931-1932 годах.

Ключевые слова: Ибрагимбек, Восточная Бухара, Амир Саид Алимхан, Красная Армия, Советский режим, большевики, движение за независимость, узбекские лакхи, Корбоши, военачальник, мигранты, стратегия и тактика борьбы.

THE COURAGE OF IBRAHIMBEK KORBOSHI**Rajabov Qahramon Kenjayevich***Leading researcher of the Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan, Doctor of Historical Sciences, Professor*

Abstract: *In article it is about the courage of the famous Ibrahimbek Korboshi and his comrades who fought against the Red Army in the Bukhara People's Soviet Republic and later in the territory of the Tajik ASSR. It is based on many unpublished archival documents and other historical sources in Uzbekistan and the Russian Federation. The article used Ibrahimbek's top-secret investigation materials, which were interrogated by the OGPU in Tashkent in 1931-1932.*

Keywords: *Ibrahimbek, East Bukhara, Amir Said Olimkhan, red Army, soviet regime, bolsheviks, independence movement, uzbeks, kurbashi, army leader, migrants, struggle strategy and tactics.*

Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг ўттиз йиллигини нишонлаш арафасида мамлакатимиз сиёсий ва ижтимоий ҳаётида жуда катта воқеа юз берди. Ўзбекистон Республикаси Олий суд раиси ўринбосари Икром Муслимов раислигида 2021 йил 25 августда бўлган очик суд мажлисида совет даврида қатағон қилинган жами 6 та жиноят иши бўйича 115 нафар шахс ЖПКнинг 83-моддасига асосан оқланди. Бу оқлов ўттиз йил кечикиб бўлса ҳам амалга ошди. Реабилитация қилинганларнинг асосий қисмини Туркистоннинг йирик уламози ва жаҳид тараққийпарвари Носирхон Тўра Саид Камолхон Тўраев ва бошқалар (92 нафар шахс), машҳур кўрбоши Иброҳимбек Чақабоев ва унинг сафдошлари (16 нафар шахс) ташкил қилади.

Бу муҳим воқеа мамлакатимизда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 8 октябрдаги «Қатағон қурбонларининг меросини янада чуқур ўрганиш ва улар хотирасини абадийлаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармойиши ижросини таъминлаш мақсадида қатағон қурбонларининг меросини янада чуқур ўрганиш, уларнинг хотирасини абадийлаштириш ишларини ташкил этиш ва мувофиқлаштириш Республика ишчи гуруҳи ҳамда тарихчи олимлар ва «Қатағон қурбонлари хотираси» давлат музейи ходимлари олиб борган катта ва машаққатли меҳнат ҳамда илмий изланишлар натижасида амалга оширилди.

Муҳаммад Иброҳимбек Лақай ким бўлган?

Иброҳимбек, Иброҳимбек Лақай, Мулла Муҳаммад Иброҳимбек Чақабой тўқсабо ўғли, Иброҳимбек Чақабоев (1889 - 1932) – Бухородаги энг машҳур кўрбоши. Шарқий Бухорода қизил армияга қарши курашган

истиклолчилик ҳаракатининг таниқли намояндаси. Шарқий Бухоро ва Ўрта Бухородаги истиклолчилар қўшинининг Олий бош қўмондони (1921 – 1926).

Иброҳимбек Бухоро амирлиги худудидаги Ҳисор беклигида (ҳозирги Душанбе яқинидаги Кўктош қишлоғида) ўзбек лақайлари уруғининг тўрт бўғинидан бири эсонхўжа шаҳобчасига мансуб амир амалдори Чақабой тўқсабо хонадонидан 1889 йили туғилди[1]. Архив ҳужжатларида келтирилишича, Иброҳимбекнинг отаси Чақабой тўқсабо амир амалдори бўлган. Кўктошда тўқсабонинг катта ер-мулки бўлган. Асосан ўзбекларнинг лақай уруғи яшаган бу ҳудуд тарихий манбаларда Лоқай ёки Лақай деб келтирилади. Шунинг учун Иброҳимбек Чақабой ўғли кейинчалик Иброҳимбек Лақай сифатида машҳур бўлган[2].

Чақабой тўқсабонинг 4 нафар хотини бўлиб, улардан 6 нафар ўғил ва 6 нафар қиз кўрган. Лекин фарзандларнинг барчаси ёшлигида вафот этиб, фақатгина кенжа ўғил Иброҳимбек омон қолган. Иброҳимбекнинг отаси Чақабой қишлоқ оқсоқоли, Кўктош лақайларининг уруғ бошлиғи эди. Унга Бухоро амири томонидан 1870 йили мирохўр ва 1894 йили тўқсабо унвонлари берилган [1]. У 1912 йилда вафот этади.

Иброҳимбек ўз қишлоғидаги масжидга қарашли маҳаллий мактабда ва Ҳисордаги мадрасада сабоқ олади. Кейин амирликнинг Ҳисор беклигида хизмат қилган. Ёшлигидан жасур ва қўрқмас жангчи, қўл остидаги сарбозларга ғамхўрлик қилувчи мохир қўмондон бўлиб етишган.

Иброҳимбек 1919 йилда Ҳисор беги ҳузурида қилган хизматлари эвазига қоровулбеги даражасига, кейинчалик Бухоро амири Саид Олимхон томонидан девонбеги, тўпчибоши, лашкарбоши лавозимига кўтарилган[3]. Иброҳимбекнинг уруғ оқсоқолларидан бири Абдуқаюм Парвоначининг қизига уйланганлиги кейинчалик унинг ҳаёти ва жамиятдаги мавқеига катта таъсир кўрсатди. Бу қизнинг исми Бибихадича бўлиб, Иброҳимбек ундан Ғуломҳайдар исмли ўғил кўрган.

Иброҳимбек – Ислом лашкарбошиси.

Иброҳимбек қўрбоши 1920-1921 йилларда қисқа муддат ичида ўн минг нафардан ортиқ аскар тўплаб, Кўлоб ва Балжувон вилоятларини қизил аскарлардан тозалагач, Саид Олимхон ҳузурига ўз вакилларини жўнатди. Бу пайтда Олимхоннинг қароргоҳи Кўлобда жойлашган эди. Саид Олимхон кейинчалик ёзган ўзининг «Бухоро халқининг ҳасрати тарихи» номли хотираларида бу ҳолатни қуйидагича кўрсатади: «Бу аснода Иброҳимбек девонбегининг ўзи Қоратегин ва Дарвоз вилоятлари устига ҳужум қилиб босиб борди ва бу икки вилоятни ҳам эгаллади»[4].

Бу зафарлардан сўнг Иброҳимбек юборган бошқа вакилларни ҳам Саид Олимхон хурсандчилик билан кутиб олди, ўз лашкарбошисининг

«ғайрати ва мардлиги»дан анча мамнун бўлиб, уни юқори мансабга кўтаради. 1921 йил бошларида Саид Олимхон томонидан Иброҳимбек девонбеги қизил армияга қарши курашаётган Бухородаги бутун кўшинларнинг Олий бош кўмондони қилиб тайинланади.

Бу воқеалардан кейин Иброҳимбек Ҳисор вилоятига юриш қилди. Ҳисор вилоятининг устки қисмига отланиб бориб, душман билан анчагина юзма-юз бўлди, у билан жанг қилди, ҳарбий курол-яроғларни кўлга киритди. Бу вилоятни ўзига марказ қилиб олди. Деҳнав вилоятининг юқори қисми бўлган Бойсун, Шеробод, Қаршида ҳаракат қилди.

Амир Саид Олимхон ўз меъмуарида Иброҳимбек ҳақида яна қуйидаги фикрларни ҳам ёзган: «...Иброҳимбек етти йил давомида большевикларга қарши мусулмон халқи ва бу банди оғирлиги деб уруш қилди, жанг асносида қаҳрамонликлар кўрсатиб, уларнинг якунларидан ҳамиша мени хабардор этиб турди» [4].

Иброҳимбек 1921 йил сентябрда бўлган Бухоро кўрбошилариининг курултойида «Ислом лашкарбошиси» унвонига сазовор бўлди. У қисқа муддат ичида 10 000 нафардан ортиқ аскар тўплаб, Кўлоб, Балжувон, Қоратегин, Дарвоз, Ҳисор вилоятларини қизил аскарлар кўлидан озод қилишга муваффақ бўлди [4]. 1922 йил февралда Душанбе шаҳрини қизил армия босқинчиларидан озод этишда фаол қатнашди.

Амир Саид Олимхон 1922 йилда Иброҳимбекка ёзган мактубларидан бирида уни «садоқатли ва жасур дохий, мулла, бек, бий, девонбеги, лашкарбоши, тўпчибоши, ғозий», деб улуғлайди. Амирнинг ёзишича, у Иброҳимбекка кўшимча кучлар юбориш учун Афғонистон ҳукумати билан музокаралар олиб борган.[5] Лекин бу даврда Афғонистон ҳукумати билан РСФСР ўртасида муносабат яхши бўлганлиги сабабли Бухоро амири ихтиёрига хориждан ҳеч қандай ҳарбий куч берилмайди.

Иброҳимбек амир Олимхоннинг кўп мартабаларига эришган, шунингдек, амир Шарқий Бухорода яшаган муддат ичида Иброҳимбекка ўхшаш ёвқур, кўркмас кишиларга таяниб, қизил армияга қарши жанг қилган. «Лақай Иброҳимбек сўнгги Туркистон миллий истиқлол курашининг ёрқин сиймоларидандир. Амир замонларидаёқ ўрис ҳарбийларига қирғин солишдан иш бошлаган ва қисқа фурсатда катта шуҳрат қозонган. Умумий аскарларининг сони 8000 нафардан зиёдроқ бўлган».[6]

Иброҳимбек кўрбоши ўз кўшини сафида қаттиқ тартиб-интизом ўрнатган эди. Тинч аҳолини талашда қатнашган ёки бегуноҳ мусулмонларни ўлдирган аскарлар айби маълум бўлгандан сўнг уларни шафқатсиз жазоларди. Иброҳимбекнинг ўз кўл остидаги кўрбошилари Абдулазиз ва Абдурахмонбойга ёзган мактублари бу жиҳатдан

аҳамиятлидир. Иброҳимбек Абдурахмонбойга «...Сиз аскарларни қишлоқларга махсус рухсатномасиз милтиқлари билан жўнатяпсиз – бу жуда ёмон», деб ёзган эди.[5] Демак, кўрбошилар ўз йигитларини қишлоқларга милтиқлари билан юборишса, уларга махсус рухсатнома беришган ёки қуролсиз жўнатишган.

Иброҳимбек қўл остидаги Шарқий Бухоро худудида ўзининг бошқарув усулини амалга оширади. Жойлардаги янги Бухоро ҳукумати тугатилиб, унинг ўрнига амирлик давридаги бошқарув усули жорий қилинган. Иброҳимбекни бу ердаги маҳаллий аҳоли, хусусан, ўзбек лақайлари қўллаб-қувватлашарди. Бундан Туркистонда иш олиб бораётган марказий ҳукумат вакиллари қаттиқ ташвишга тушадилар. Шунинг учун ҳам Туркистон fronti сиёсий бошқармаси томонидан 1925 йил 3 январда тузилган жосуслик ахборотларидан бирида Иброҳимбек фаолияти ҳар жиҳатдан таҳлил қилинади, аҳоли ўртасида унинг нуфузи ошиб бораётганлигидан чўчиш ҳолати кўзга ташланади ва Иброҳимбек билан бошқа кўрбоши гуруҳлари ўртасида низо чиқариш учун тавсиялар берилади[5].

Иброҳимбек нега Анвар Пошони хушламаган?

Иброҳимбек кўрбоши, афсуски, жадидларни ёмон кўрар эди. Бу жиҳатдан унинг фикрини ҳатто Анвар Пошо ҳам ўзгартира олмайди. Дарвоқе, Анвар Пошо Шарқий Бухорога келиб, истиқлолчиларни қизил армияга қарши курашга даъват қилган дастлабки кунларидаёқ уни Иброҳимбек ёқтирмай қолган эди. Иброҳимбек билан Анвар Пошо ўртасидаги муносабатлар жуда мураккаб бўлган. Ҳатто Анвар Пошо 1921 йил охирида Иброҳимбек қўлида уй қамоғида бир ойча вақтни тутқунликда ўтказди. Кейинчалик Анвар Пошо томонидан Иброҳимбек ҳам ўз навбатида беш кун қамаб қўйилди[8].

Бу ўринда ўзаро муносабатларни ойдинлаштириш учун туркиялик машҳур давлат арбоби ва ҳарбий саркарда Анвар Пошо (1881-1922) нинг Бухорода ўтган қарийб бир йиллик фаолиятига қисқача тўхтаб ўтмоқчимиз.

Анвар Пошо ҳамда унинг 2 нафар ёрдамчиси: Бартинли Муҳитдинбек ва Ҳожи Самибей (у кейинчалик Салим Пошо номи билан машҳур бўлган) 1921 йил 20 октябрда Ботумидан Тифлис, Боку, Красноводск, Ашхобод, Марв, Байрамали, Чоржўй орқали Бухоро шахрига келади[9]. Анвар Пошо билан БХСР ҳукумати раҳбари Файзулла Хўжаев ва бошқалар ўртасида расмий даражада учрашувлар ўтказилган. Бухорода бу пайтда большевиклардан яширинча яшаётган Аҳмад Заки Валидий билан ҳам Анвар Пошо ўзаро мулоқотда бўлган. Анвар Пошо Бухоро шахрида 23 кун бўлиб, 8 ноябрда шаҳарни тарк этади ҳамда аввал Ўрта Бухоро, сўнгра Шарқий Бухоро худудига жўнайди. У 1921 йил 9

ноябрда Қарши яқинидаги Қилиқўл атрофида Мулла Нафис қўрбоши (Мулла Нафас туркман) билан учрашиб, махсус баёнот билан чиқади ҳамда туркистонликлар ва бухороликларнинг совет режими ва қизил армияга қарши муқаддас курашига қўшилганлигини эълон қилади [10].

Шундай қилиб, Анвар Пошо большевиклар ва жаидлар қаторидан истиқлолчилар томонига ўтди. Унинг бу қарорини Мустафо Чўқай ва Аҳмад Заки Валидий ўз вақтида хато деб тушунишган. Иброҳимбек қўрбоши билан бўлган айрим ихтилофларга қарамадан 1921 йил охири ва 1922 йил бошларидан бошлаб Анвар Пошо Шарқий Бухородаги қўрбошилар гуруҳларига умумий раҳбарлик қила бошлайди. Саид Олимхон томонидан Иброҳимбекка юборилган махсус мактубда Анвар Пошога бутун ҳарбий ва сиёсий қўмондонликни топшириш буюрилган эди. Хуллас, Саид Олимхон томонидан Анвар Пошо тўла даражада қўллаб-қувватланди [8].

Анвар Пошони Шарқий Бухорода энг аввало Фузайл Махдум, Эшон Султон (тожиклар) ва Давлатмандбек (ўзбекларнинг турк уруғи вакили) каби нуфузли қўрбошилар қўллаб-қувватлайди. Бу орада лақайлар ва уларнинг етакчиси Иброҳимбек қўрбоши билан Анвар Пошо ўртасидаги муносабатлар кескинлигича қолган. Лақайдаги Иброҳимбек ва Дарвоздаги Эшон Султон раҳбарлигида нуфузли шахслар ва қўрбошилар томонидан Кўктошда курултой чақирилди. Бу курултойда Анвар Пошо қатнашиб, қизил армия ва совет Россиясига қарши олиб бораётган курашининг асл моҳиятини тушунтиради. Кейинчалик Иброҳимбек терговда берган кўрсатмаларида эътироф этишича, Анвар Пошо бу кенгаш (курултой)да Шарқий Бухородаги бутун истиқлолчиларнинг Бош қўмондони қилиб сайланади. Иброҳимбек ҳам ўз қўшини билан унинг ихтиёрига ўтишга мажбур бўлади [11].

1922 йил март ойида Фарғона ва Самарқанд вилоятларидан тортиб то Хоразм воҳаси ва Шарқий Бухорогача бўлган катта худудда Анвар Пошо бошчилигида истиқлолчиларнинг умумий fronti тузилди. 1922 йил 10 – 15 апрелда Бойсун атрофидаги Кофирун қишлоғида бўлган Туркистон қўрбошиларининг курултойида Анвар Пошо Олий бош қўмондон ва сиёсий раҳбар қилиб сайланди. 1922 йил 19 майда Анвар Пошо ЗСФСР ҳукумати раиси Н. Наримонов орқали Москвадаги совет ҳокимиятига талабнома топшириб, Бухоро, Хоразм ва Туркистондан талончи қизил аскарларни олиб чиқиб кетишни талаб қилди. Анвар Пошо 1922 йил 4 августда Шарқий Бухоронинг Балжувон атрофидаги Обидара қишлоғида қизил аскарларга қарши бўлган жангда мардларча ҳалок бўлди.

Давлат сиёсий бошқармаси (ГПУ; 1923 йилдан Бирлашган Давлат Сиёсий Бошқармаси [ОГПУ])нинг Шарқ бўлими мудир, кейинчалик

СССРдан Ғарбий Европага қочиб кетган кавказлик армани Георгий Агабеков (Агабегян)нинг ўз хотираларида ёзишича, гўёки у ўз айғоқчилари орқали Анвар Пошо яқин сафдошлари билан турган жойни аниқлаб, мусулмонларнинг муқаддас байрами – Қурбон Ҳайити куни уларга ўзининг махсус террористик гуруҳи билан тўсатдан ҳужум қилган ва 1922 йил 4 августда бўлган бу жангда Анвар Пошо ва Давлатмандбек қўрбоши ўлдирилган. Шу нарса яна аёнки, армани террорчилари томонидан фақат Анвар Пошо эмас, балки 1921 йил 16 мартда Берлинда номаълум армани террорчиси ўқидан Талъат Пошо, 1922 йил 21 июлда (Анвар Пошо ўлимидан атиги 14 кун олдин) Тифлисида Карапет бошлиқ армани террорчилари томонидан Жамол Пошо ўлдирилди [8].

«Иброҳимбек – бутун Шарқий Бухородаги марказий сиймо»

Бироқ Анвар Пошонинг ҳалокати ва Салим Пошонинг Афғонистонга чиқиб кетиши оқибатида бутун Бухородаги қизил армияга қарши қуруллой ҳаракат Иброҳимбек тимсолида яна аввалгидек ўзининг ягона қўмондонига эга бўлган. Иброҳимбек Ғарбий Бухоро (Бухоро, Кармана ва Нурота вилоятлари)даги қўрбошилар гуруҳларига умумий раҳбарликни ҳам ўз қўлига олади [2].

Иброҳимбек қўл остига фақат Шарқий Бухорода 47 та қўрбоши дасталари ҳаракат қилар, аскарларининг сони Ҳисорнинг ўзида 20000 киши эди. 1923 йил ёзида у Ҳисор водийси ва Панж дарёси атрофида қатор муваффақиятли ҳарбий ҳаракатларни ўтказди. 1925 йил январда Иброҳимбек Сурхон воҳасида, Шеробод – Бойсун атрофларида қизил аскарларга қарши муваффақиятли кураш олиб борган[4].

Бу даврда Иброҳимбек бошчилигида Бухоро қўрбошиларининг кўплаб қурултойлари ўтказилди. Масалан, Ҳисорда 1924 йил 31 декабрда бўлган Бухоро қўрбошиларининг навбатдаги қурултойида Иброҳимбек Шарқий Бухорода ҳаракат қилаётган бутун ҳарбий гуруҳларни ягона қўмондонлик остига бирлаштириш ва уларнинг фаолиятини ошириш тўғрисида, янги қўрбоши дасталари тузиш ва уларни жанг қилиш усуллари, аҳоли билан муносабатлари хусусида махсус кўрсатмалар берди. Қурултойда Ғарбий Бухородаги йирик бойлар томонидан ёрдам сўраб юборилган мактубни Иброҳимбек ўқиб эшиттиради. Мурожаатдан сўнг, Иброҳимбек Шеробод-Бойсун атрофида қизил армия қисмларига қарши ўзининг зафарли юришларини ўтказган эди. Қурултой тугагач, унинг иштирокчиларидан бири Асадуллабек томонидан кўрғазмали ҳарбий машқлар ўтказилади. Иброҳимбек қўрбоши эса ўзининг мингга яқин йигити билан Вахш дарёсининг ўнг соҳилидан ғарбга – Сурхон воҳаси, Шеробод ва Бойсун томонларга қараб, 1925 йил январ ойининг бошларида намоийшкорона назорат кўриги ўтказди [5].

Иброҳимбекни Сурхон воҳаси истиқлолчиларининг етакчиси

Хуррамбек қўрбоши билан ҳам муносабатлари анча кескин бўлган. Хуррамбек ўзбек қўнғиротларининг хуштамғали уруғидан бўлган. У қизил армияга қарши курашаётган барча қўнғиротларга ўзи раҳбарлик қилмоқчи бўлади. Хуррамбекнинг бундай ўзбошимчалиги Иброҳимбекнинг жаҳлини чиқарган. Сурхондарёдаги бутун қўрбошилар дасталари Иброҳимбек қўл остида бирлашиб қизил армияга қарши қатъий ҳужумга ўтганларида Хуррамбек унга бўйсунидан бош тортиб ўз ҳолича иш юритган. Бу ҳақда совет чекистларининг маълумотларида сўз боради[5].

Бу низолардан хабар топган Бухоро амири Саид Олимхон бош қўмондон Иброҳимбек ҳузурига Бекбой Қоровулбеги деган вакилини жўнатади. Бекбой ёрдамида Саид Олимхон қўрбошилар ўртасидаги айрим ихтилофларни бартараф қилишга ва энг аввало Иброҳимбек билан Хуррамбек орасидаги келишмовчиликларни йўқотишга муваффақ бўлади[8].

«Иброҳимбек – бутун Шарқий Бухородаги марказий сиймо»[5], деб ҳатто совет расмий ҳужжатларида ҳам тан олинади. Ўрта Осиёда миллий-худудий чегераланиш ўтказилгач, у 1925-1926 йилларда ҳозирги Тожикистон ва Ўзбекистоннинг тоғлик вилоятларида кураш олиб боради. Иброҳимбек қўрбоши 1926 йил 21 июнда кескин жанглардан сўнг Афғонистон ҳудудига ўтиб кетишга мажбур бўлади.

ВКП(б) МК Ўрта Осиё бюроси биринчи котиби И.А. Зеленский томонидан 1926 йил 6 сентябрда ВКП(б) МК Ўрта Осиё бюроси «босмачилик»ка қарши кураш Марказий комиссиясининг фаолияти ҳақида бюро пленумида қилинган ҳисобот маърузада айтилишича, Иброҳимбек хорижга ўтиб кетгач, унинг оиласи: онаси ва икки хотини асирга олинган[5]. Расмий ҳужжатларда уларнинг кейинги тақдири ҳақида айтилмайди. Бироқ совет ҳокимияти томонидан улар отиб ташланганлигини тахмин қилиш мумкин. Бу пайтда Сурхондарё истиқлолчиларининг энг йирик йўлбошловчиси Хуррамбек қўрбоши ҳам Афғонистонга жўнаб кетган эди.

1931 йил 30 март. Ватан тупроғига қўйилган қадам

1931 йил бошларига келганда Иброҳимбек ўз ҳаракатини фаоллаштириб, муҳожирларнинг тарқоқ кучларини яна бирлаштирди. Бунинг устига Нодиршоҳ режими билан туркистонлик муҳожирлар ўртасидаги зиддиятлар анча кучайди. 1930 йил ёзидаёқ афғон ҳукумати қуролли куч билан муҳожирларни тугатишга киришган ва Иброҳимбекка қарши кураш бошлаган эди. 1931 йил 30 мартда Иброҳимбек 1500 кишилиқ сараланган қўшини ва 8 нафар қўрбошиси билан Ватан тупроғига қадам қўйди. Унинг қўшини сафида Нодира қиз дастаси ҳам бўлган. Нодира қиз аёллар ва қизлардан тузилган махсус ҳарбий гуруҳга

бошчилик қилган. Ўша даврга оид Ўрта Осиё чегара қўшинлари ОГПУ бошқармаси маълумотларида айтилишича, «Иброҳимбек СССР худудига кирар экан, унинг аниқ сиёсий режаси бор эди...» [5]. Дарҳақиқат, Иброҳимбек ўз олдига асосий мақсад қилиб мустабид совет режими ва коммунистик мафкурага қарши курашни қўйган эди.

Иброҳимбек билан Афғонистондан совет худудига 1931 йил 30 мартда Абдуқаюм Парвоначи, Полвон додхоҳ, Бой Назар, Хонжон, Мулла Ниёз Парвоначи, Абдуқодир Иноқ, Алимардон додхоҳ, Исохон Эшон, Эрназар, Кўганбек ва Тошмат додхоҳ каби машҳур кўрбошилар ҳам ўтишган [12]. Расмий маълумотларда келтирилишича, Иброҳимбек кўрбоши билан ҳаммаси бўлиб 400 нафар йигит Амударёдаги Чубек кечувидан ўтиб, мамлакат ичкарига киришган [13].

Айнан ўша куни Багарик кечуви орқали бурдюк мешларда совет худудига Эгамберди ботир ўзининг 200 нафар йигити билан ўтади. Орадан бир неча кун ўтгач, Чубек орқали Ортиқ додхоҳ ҳам ўзининг 200 нафар йигити билан ўтади. У билан биргаликда Фулом Ҳусайнхон, Фулом Қодирхон ва Мамед Ҳошимхон ҳам 50 – 60 йигитдан иборат ўз гуруҳлари билан кечувдан ўтишган. Кейинчалик совет худудига Мулла Холдор ва Мулла Жўра Даҳан ҳам ўз йигитлари билан чегарадан ўтган. Улар билан Иброҳимбек Боботоғда учрашган. Учрашувдан кейин Мулла Холдор ва Мулла Жўра Даҳан гуруҳи номаълум тарафга жўнаб кетган [14].

Иброҳимбек қўшинлари сафига ўз юртида кўплаб ватанпарварлар келиб қўшилди. САВО қўмондони ўринбосари И.К.Грязнов бошчилигидаги катта ҳарбий кучлар Иброҳимбек йигитларига қарши 10 апрелда ҳужумга ўтишди. Совет аскарларига ОГПУ отрядлари ҳам ёрдамга келди. Апрель-май ойларида Иброҳимбек қизил аскарларга қарши қақшатқич жанглари ўтказди. У омонсиз олишувлар билан Вахш дарёсининг ўнг қирғоғига чекинди, май ойида ҳаракатни Боботоғга кўчирди. 1931 йил 12 июнда Оқбоштоғда сўнгги ва шиддатли муҳораба бўлди. Иброҳимбек яраланди ва жангни бой берди.

Ўзбек халқининг ўн олти алп паҳлавони ёхуд Иброҳимбек кўрбоши ва унинг жасур сафдошлари қисмати.

1931 йил 23 июнда ОГПУ қўшинлари 10-отлиқлар полки 2-дивизиони жангчилари ва чекистлар томонидан Иброҳимбек ярадор ҳолатда қўлга олинди. У зудлик билан аввал Сталинобод (ҳозирги Душанбе), сўнгра Тошкентга олиб келинди. Чекистлар томонидан ўтказилган тергов ва даҳшатли қийноқлар ҳам Иброҳимбекнинг маънавий иродасини бука олмади. Бу пайтда Иброҳимбек билан бирга Ватан тупроғига қадам қўйган бошқа кўрбошилар ҳам қўлга олинган эди.

1931 йил 25 июндан то 1932 йилнинг 12 апрелигача Иброҳимбек ҳамда

Шарқий Бухорода 1920 – 1931 йилларда қизил армияга қарши ҳаракат қилган яна 15 нафар кўрбоши ҳам чекистлар томонидан Тошкентда сўроқ қилинди. Иброҳимбек бошчилигидаги бу кўрбошиларнинг ҳаммаси СССР ХКС хузуридаги ОГПУ коллегияси мажлисининг 1932 йил 13 апрелдаги қарорига биноан ўлим жазосига ҳукм қилинди. Шу ўринда сиёсий идоранинг махфий ҳужжатига мурожаат этамиз: «1. Иброҳимбек Чақабоев. 2. Сулаймон Салоҳиддинов (Эшони Судур). 3. Абдуқаюм Парвоначи Улаев. 4. Эшон Исоҳон Мансурхонов. 5. Алимардон Додхоҳ Муҳаммедов. 6. Ортиқ Додхоҳ Аширов. 7. Кўганбек Кенжаев. 8. Тошмат Хўжабердиев. 9. Мулла Ниёз Парвоначи Ҳакимов. 10. Алет [Арлот] Полвон Элмирзаев. 11. Шоҳасан Имонкулов. 12. Кўганбек Шералиев. 13. Мулла Аҳмад Бий Саидов. 14. Мирзақаюм Шеров. 15. Азим Марқа Остонақулов. 16. Эшон Полвон Баҳодирзода отишга ҳукм қилинди»[15].

ОГПУнинг Ўрта Осиёдаги фавкулодда вакиллиги томонидан 1932 йил 10 сентябрда Москвага йўлланган телеграммада кўрсатилишича, бу ҳукм 13 нафар кўрбошига нисбатан 1932 йил 10 августда, Иброҳимбекка нисбатан 31 августда Тошкент шаҳрида ижро этилган[1]. Иброҳимбек кўрбоши 43 ёшида ҳалок бўлган. Мулла Ниёз Парвоначи Ҳакимов қамоқхона касалхонасида вафот этганлиги учун унга нисбатан ўлим ҳукми ижро этишнинг иложи бўлмаган.

Чекистлар маълумотларига қараганда, Иброҳимбекка бўйсунувчи кўрбоши гуруҳлари, яъни Тожикистон ҳудуди ва Ўзбекистоннинг Сурхондарё вилояти ҳудудида фаолият олиб борувчи кўрбошилардан ҳарбий тўқнашувларда ўлдирилган кўрбошилар – 19 нафар, йигитлар – 987; асирга олинган кўрбошилар – 10, йигитлар – 175; ихтиёрий таслим бўлган кўрбошилар – 119, йигитлар – 2529 нафар; қўлга туширилган ва мусодара қилинган қуроллар: кесмамитиқ – 673; силлиқ стволли митиқ – 239; совуқ қурол – 257; револьверлар – 133; енгил пулемёт – 3; оғир пулемёт – 1; граната – 2; патронлар – 5500. Булардан ташқари Иброҳимбек қўшини қўлга олингач, ОГПУ оператив гуруҳлари томонидан «босмачи»ларнинг шериги сифатида уруғ, қишлоқ оқсоқоллари ва ўзига тўқ обрўли шахслардан 2249 киши, шунингдек, кўнгилли равишда таслим бўлган кўрбошилардан 17 таси фаол кўрбоши, 891 таси фаол йигит сифатида қамоққа олинган[16].

Иброҳимбек ўз юртида қамоққа олингач, унинг Афғонистондаги оила аъзолари ҳам таъқиб этилади. Афғон маъмурияти унинг завжасини Қалъаи Хумдон номли қамоқхонага ташлайди. Иброҳимбекнинг Афғонистонда қолган оила аъзоларидан ҳам қўпчилиги ҳалок бўлган.

Тўқсон йилдан кейин чиқарилган суд қарори ёхуд ўттиз йил кечиккан оқловга эҳтиёж бор! (ми?)

Иброҳимбек кўрбоши ва унинг сафдошлари оқланганлиги

тўғрисида 2021 йил 25 августда Тошкентда бўлиб ўтган ҳамда юқорида таъкидланган Ўзбекистон Республикаси Олий судининг ўша машҳур мажлисида куйидаги маълумотлар келтирилади:

«2. Ибрагимбек Чакабаев ва бошқаларга оид (16 нафар шахсга нисбатан) жиноят иши юзасидан.

ОГПУнинг 1932 йил 13 апрелдаги баённомасидан кўчирма мавжуд. Бироқ ОГПУнинг ҳукми мавжуд эмас.

1932 йил 13 апрелда Ибрагим бек Чакабаев [Иброҳимбек Чақабоев; 1889-1932] [17], Абдуқаюм Парваначи Улаев [Абдуқаюм Парвоначи Улаев; 1856-1932], Ишан Исахан Мансурханов [Эшон Исохон Мансурханов; 1885-1932], Алимардон Датхо Мухамедов [Алимардон Додхоқ Мухамедов; 1887-1932], Сулайман Салахутдинов [Сулаймон Салоҳиддинов, Эшони Судур; 1877-1932], Кур Артык Аширов [Ортиқ Додхоқ Аширов; 1891-1932], Мулла Нияз Парваначи Ҳақимов [Мулла Ниёз Парвоначи Ҳақимов; 1878-1932], Мулла Аҳмад Бий Саидов [Мулла Аҳмадбий Саидов; 1878-1932], Ташмат Ходжа Бердиев [Тошмат Хўжабердиев; 1894-1932], Азим Марка Астанакулов [Азим Марка Остонакулов; 1880-1932], Куганбек Ширалиев [Кўганбек Шералиев; 1897-1932], Шаҳасан Иманкулов [Шоҳасан Имонкулов; 1892-1932], Мирзақаюм Черов [Мирзақаюм Шеров; 1897-1932], Куган Кенджаев [Кўганбек Кенжаев; 1904-1932], Алят Палван Ильмирзаев [Арлот Полвон Элмирзаев; 1890-1932], Ишан Палван Баҳадур Заде [Эшон Полвон Баҳодирзода; 1888-1932]га оид жиноят иши ОГПУ томонидан кўриб чиқилиб, отиб ўлдириш тўғрисида қарор қабул қилинган.

Мазкур жиноят иши суд томонидан кўриб чиқилмаган, жиноят ишида суд ҳукми ёки баённомаси мавжуд эмас»[18].

Иброҳимбек лашкарбоши, Носирхон Тўра каби кўрбошилар, жадидлар ҳамда уламоларнинг совет давлати емирилгандан сўнг 30 йилдан кейин оқланиши Ўзбекистонда катта акс-садо берди. Ижтимоий тармоқларда, интернет саҳифаларидаги турли расмий каналлар ва оммавий ахборот воситаларида (радио, матбуот ва телевидение) бу воқеа кенг шарҳланди. Ўзбекистон жамоатчилигининг бу ходисага муносабати ҳам турлича бўлди. Кўпчилик Олий суднинг оқлов қарорини кечикиб қабул қилинган бўлса ҳам унинг тўғри эканлигини таъкидлашди. Бироқ айрим зиёлилар, улар ўртасида ҳатто тарихчилар ҳам бор, бу қарор нотўғри эканлигини такрорлашдан тўхташмаяпти.

Ана шундай «тарихчилар»дан бири Самарқанд давлат университети кафедра мудири Бахтиёр Эргашев интернет тармоқларида рус тилида (!) эълон қилган мақоласида Иброҳимбек кўрбоши ва унинг сафдошларига қарши худди совет давридаги коммунист ва комиссарлар сингари тухмат ва маломатлар ёғдиради. Б.Эргашевнинг фахр ва ғурур билан ёзишича,

унинг бобоси Шамсиддин Тожиев қизил армия сафида туриб 1931-1932 йилларда «Иброҳимбек бандасини тугатиш»да қатнашган экан. Тожиев Самарқанд атрофида бўлган жанглари ҳам ўз неварасига хотирлаган эмиш.

Аслини олганда Б.Эргашевнинг қизил аскар бобоси Россиядан юртимизга бостириб келган босқинчилар ва большевиклар билан бир қаторда туриб, Самарқандда ва бошқа жойларда ўз халқига қарши жанг қилган. Айнан Тожиев қабилидаги каслар ўзбек халқи манфаатларига хиёнат қилган. Бу ҳолатни айна пайтда университетда дарс бераётган ва тарихчи ўқитувчиларга мудирлик қилаётган кафедра раҳбари ҳозир ҳам тушунмаслиги ва идрок эта олмаслиги унинг муаммоси ва фожиасидир. Бироқ асл фожа шундаки, Б.Эргашев сингари «тарихчи домлалар» бугунги ёш авлодга Ўзбекистон тарихи фанидан қандай сабоқ беришмоқда? Улар Россия вузларида эмас, балки Ўзбекистондаги олий ўқув юрларида ишлаётганликларини унутиб қолдиришмаяптими?

Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки ўн йилликларида, ҳатто бу йил ҳам совет даврида яшаб фаолият кўрсатган, бироқ ҳозирда вафот этган бир гуруҳ марҳум маданият ва санъат арбобларининг турли давлат мукофотлари (орден ва медаллар) билан тақдирланиши қатъий бир анъанага айланган. Биринчи томондан, совет ҳокимияти йилларида яшаган, бироқ коммунистик мафкура ва янги режимни қабул қилмаган ҳамда шунинг учун ўз даврида қатағон қилинган Фитрат, Чўлпон, Абдулла Қодирий, Мунаввар Қори сингари миллатпарвар жаҳид тараққийпарварлари ва ёзувчилар Ўзбекистоннинг турли давлат мукофотлари билан ўлимидан сўнг тақдирланди. Иккинчи томондан, ўз даврида совет ҳокимиятига садоқат билан хизмат қилган Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон каби ижодкорларга ҳам ўлимидан сўнг шундай мукофотлар берилди. Учунчи томондан, совет ҳокимияти йилларида ижод қилган ва фаолият кўрсатган, имконият доирасида ҳам мавжуд тузумга, ҳам ўз халқига хизмат қилган ўнлаб бошқа ижодкорлар, олимлар ва давлат арбоблари (Ойбек, Иброҳим Мўминов, Яҳё Ғуломов, Шароф Рашидов ва б.) ҳам айнан шундай мукофотлар билан тақдирланди.

Шу ўринда ҳақли савол туғилади. Юқорида номлари тилга олинган марҳум маданият арбобларини айнан мустақиллик даврида турли давлат мукофотлари билан тақдирлаш мумкин экан, нега энди совет режимига қарши қўлда қурол билан курашган, ўз ижодий фаолиятида мустақиллик ғояларини тараннум этган юзлаб ва минглаб ватанпарвар кўрбошилар ва уларнинг йигитлари, жададлар ва уламолар ёки бошқаларни оқлаш мумкин эмас? Ўзбекистонда Иброҳимбек сингари кўрбошилар ва Носирхон Тўра каби тараққийпарварлар мустақиллик йилларида энди-энди аста-секин оқланмоқда. Бироқ бу мард ва жасур инсонларнинг

хотираси ханус мамлакатимизда абадийлаштирилган ва эъзозланган эмас. Уларга ўлимидан сўнг ҳам ҳеч қандай давлат мукофотлари ёки турли унвонлар берилган эмас. Ҳолбуки Иброҳимбек кўрбоши ва унинг жасур сафдошлари ҳам, Носирхон Тўра ҳам ЎЗБЕКИСТОН ҚАҲРАМОНИ юксак унвонини олишга лойиқ мард ва фидойи инсонлар, юрт озодлиги ва мустақиллиги йўлида шаҳид кетган халқ ва миллат қаҳрамонлари ҳисобланади.

Фойдаланилган манба ва дабиётлар:

1. Ўзбекистон ФА Тарих институти архиви, 2-дафтар, 45-варақ.
2. Қаранг: Ражабов Қ. Истиклол шаҳидлари. Бухоро кўрбошилари // «Шарқ юлдузи» (Тошкент). 2002. Тўртинчи фасл. – Б. 107; Назаров Н. Муҳаммад Иброҳимбек лақай. Серия «Рабочие документы ИФЕАК». Выпуск 20. – Тошкент, 2006. – Б. 14-15.
3. Ўзбекистон ФА Тарих институти архиви, 2-дафтар, 45-варақ.
4. Ражабов Қ. Иброҳимбек // Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Том 4. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёт, 2002. – Б. 64-65.
5. Амир Саййид Олимхон. Бухоро халқининг ҳасрати тарихи. Форсийдан таржима, муқаддима ва изоҳлар муаллифи: А. Ирисов. Нашрга тайёрловчи: Саид Мурод. - Тошкент: «Фан», 1991. – Б. 19.
6. Пограничные войска СССР. 1918 – 1928. Сборник документов и материалов. – Москва: «Наука», 1973. – С. 601.
7. Ali Bademci. 1917–1934. Turkistan milly Istiklal Hereketi ve Enver Pasa. Korbasilar. -Istanbul, 1975. T.1. –S. 25.
8. Ражабов Қ. Бухорога қизил армия босқини ва унга қарши кураш: тарих ҳақиқати (1920-1924 й.). – Тошкент: «Маънавият», 2002. – Б. 34.
9. Zaki Velidi Togan. Natiralar. 2-baski. – Ankara, 1999. - S. 386.
10. Abdullah Receb Baysun Turkistanli. Turkistan Milli Hareketleri. - Istanbul, 1945. - 202 S.
11. Ўзбекистон Давлат хавфсизлик хизмати архиви, 123469-иш, 7-варақ.
12. РГАСПИ (Россия давлат ижтимоий-сиёсий тарихи архиви), 2-фонд, 1-рўйхат, 23181-иш, 6-варақ.
13. РГВА (Россия давлат ҳарбий архиви), 25895-фонд, 1-рўйхат, 870-иш, 141-171-варақлар; 875-иш, 53-57-варақлар.
14. Густерин П. История Ибрагим-бека. Басмачество одного курбаши с его слов. Saarbrucken: LAP LAMBERT, 2014. – С. 7.
15. Бу ҳақда қаранг: Ўзбекистон давлат хавфсизлик хизмати архиви, 577051-иш, 3-жилд (уч жилдлик); Назаров Н. Муҳаммад Иброҳимбек Лақай. Тўлдирилган 2-нашри. – Тошкент, 2007. – Б. 133 –

134; «Шарқ юлдузи», 2004. № 1. – Б. 50.

16. Назаров Н. Муҳаммад Иброҳимбек Лақай. Тўлдирилган 2-нашри. – Тошкент, 2007. – Б. 133 – 134.

17. <https://sud.uz/2508-2/> Ўзбекистон Республикаси Олий суди расмий сайти материалларидан.